

I

No podem discutir de manera significativa sobre la llengua de la literatura africana fora del context d'aquelles forces socials que l'han convertit alhora en un tema que reclama la nostra atenció i en un problema que requereix una solució.

Per un costat hi ha l'imperialisme en la seva fase colonial i neocolonial, constantment obligant la mà de l'africà a agafar l'arada per remoure la terra, i posant-li a clucalls per fer-li veure el camí que té davant només com l'amo armat amb la Bíblia i l'espasa li determina. En altres paraules, l'imperialisme continua controlant l'economia, la política i les cultures de l'Àfrica. Però per l'altre costat, i enfrontat a aquest primer factor, hi ha les lluites incessants del poble africà per alliberar la seva economia, la política i la cultura d'aquella soga amb arrels euroamericanes i així obrir les portes a una nova era de veritable autoregulació i autodeterminació comunals. És una lluita perpètua per recuperar la seva iniciativa creativa en la història a través d'un control real de tots els mitjans d'autodefinició comunitària en el temps i l'espai. L'elecció de la llengua i l'ús que es fa de cada una són unes qüestions centrals en la definició que un poble té de si mateix en relació amb el seu entorn natural i social, de fet en relació amb l'univers sencer. Per aquest motiu la llengua sempre ha estat al centre de les dues forces socials rivals a l'Àfrica del segle xx.

La disputa va començar fa cent anys quan el 1884 els poders capitalistes d'Europa van assegurar a Berlín i van

trinjar tot un continent amb una multiplicitat de pobles, cultures i llengües en diferents colònies. Sembla que és la sort de l'Àfrica, que el seu destí sempre es decideixi al voltant de taules de conferències a les metròpolis del món occidental: el seu enfonsament de comunitats autogovernades a colònies es va decidir a Berlín; la seva transició més recent a neocolònies, mantenint les mateixes fronteres, es va negociar entorn de les mateixes taules a Londres, París, Brussel·les i Lisboa. La divisió que es va dibuixar a Berlín, sota la qual l'Àfrica encara viu, va ser òbviament econòmica i política, malgrat les declaracions de diplomàtics brandant la Bíblia, però també va ser cultural. El 1884, Berlín va veure la divisió de l'Àfrica entre les diferents llengües de les potències europees. Els països africans, com a colònies i encara avui com a neocolònies, es van definir a si mateixos en funció de les llengües d'Europa: països africans anglòfons, francòfons o lusòfons.²

Malauradament, els escriptors que haurien d'haver estat planificant camins de sortida d'aquell setge lingüístic del seu continent també van acabar sent definits i definint-se a ells mateixos d'acord amb les llengües de la

2 «Les llengües europees es van fer tan importants per als africans que van arribar a concebre la seva identitat en part en funció a elles. Els africans es van començar a descriure com a africans francòfons o anglòfons. El continent mateix es va definir en termes d'estats francòfons, anglòfons i arabòfons.» Ali A. Mazrui, *Africa's International Relations*, Londres, 1977, pàg. 92.

L'àrab no encaixa del tot en aquesta categoria. En comptes d'estats de parla àrab com a exemple, Mazrui hauria d'haver parlat d'estats lusòfons. L'àrab és ara una llengua africana, a menys que vulguem descartar totes les poblacions indígenes de l'Àfrica del Nord, Egipte o el Sudan de la categoria d'africans.

I com és habitual amb Mazrui en les seves normalment encertades descripcions, observacions i comparacions sobre les realitats de l'Àfrica contemporània i els efectes que hi té Europa, hi ha, desafortunadament, un deix d'aprovació o una sensació d'inevitabilitat irreversible.

imposició imperialista. Fins i tot en les seves posicions més radicals i proafricanes, en les seves opinions i en articulacions de certs problemes encara es prenia com a axiomàtic el fet que la renaixença de les cultures africanes es trobava en les llengües d'Europa.

Jo ho sé molt bé!

II

El 1962 em van convidar a aquella trobada històrica d'escriptors africans a la Universitat de Makerere, a Kampala, Uganda. A la llista de participants hi figuraven la majoria de noms que avui s'han convertit en tema de tesis en universitats del món sencer. El títol? «Congrés d'escriptors africans d'expressió anglesa».³

Lavors jo estudiava anglès a la Makerere, una universitat a l'estranger adherida a la Universitat de Londres. L'atractiu principal per a mi era la possibilitat de conèixer Chinua Achebe. Portava a sobre un mecanoscrit inacabat d'una novel·la en què estava treballant, *Weep Not, Child*, i volia que ell la llegís. L'any anterior, el 1961, havia acabat *The River Between*, el meu primeríssim intent de novel·la, i l'havia presentat a un certamen literari organitzat per l'East African Literature Bureau. Seguia la tradició de Peter Abrahams amb la seva producció de novel·les i

3 El congrés fou coordinat per la Society for Cultural Freedom, una organització anticomunista amb seu a París però amb inspiració i finançament americà. Més endavant es va descobrir que, en realitat, va ser finançada per la CIA. Això il·lustra com certes orientacions en les nostres eleccions culturals, polítiques i econòmiques poden dirigir-se des dels centres metropolitans de l'imperialisme.

autobiografies des de *Path of Thunder* fins a *Tell Freedom*, a qui va seguir Chinua Achebe amb la publicació de *Tot se'n va en orris* el 1959. També hi havia els seus homòlegs a les colònies franceses, la generació de Sédar Senghor i David Diop, inclosos a l'edició parisina del 1947-1948 de l'*Anthologie de la nouvelle poésie negre et malgache de langue française*. Tots escrivien en llengües europees, com era el cas de tots els participants d'aquella trobada transcendent al turó de Makerere a Kampala el 1962.

El títol «Congrés d'escriptors africans d'expressió anglesa» automàticament exclouia aquells que escrivien en llengües africanes. Ara, quan miro enrere des del 1986, el punt àlgid del meu autoqüestionament, m'adono de les anomalies absurdes que contenia. Jo, un estudiant, tenia els requisits per assistir a la trobada partint només de dos relats que m'havien publicat: «The Fig Tree (Múgumo)» a la revista estudiantil *Penpoint*, i «The Return» a la nova revista *Transition*. Però ni Shaaban Robert, el que llavors era el poeta viu més destacat de l'Àfrica Oriental i autor de diverses obres de poesia i prosa en suahili, ni el cap Fagunwa, el gran escriptor nigerià amb nombrosos títols publicats en ioruba, no podien assistir-hi.

Els debats sobre la novel·la, el relat, la poesia i el teatre es van basar en fragments d'obres en anglès i, per tant, van excloure el conjunt d'obres fonamentals en suahili, zulu, ioruba, àrab, amhàric i altres llengües africanes. Això no obstant, tot i l'exclusió d'escriptors i literatura en llengües africanes, tan aviat com van acabar amb els preliminars introductoris els participants d'aquest congrés «d'escriptors africans d'expressió anglesa» van seure per abordar el primer punt a l'ordre del dia: «Què és la literatura africana?».

El debat que va venir a continuació va ser força ani-

mat: Era literatura sobre l'Àfrica o sobre l'experiència africana? Era literatura escrita per africans? I què n'hi havia d'un no-africà que escrivís sobre l'Àfrica? Comptava la seva obra com a literatura africana? I què passava si un africà ambientava la seva novel·la a Groenlàndia? Comptaria això com a literatura africana? O el criteri eren les llengües africanes? D'acord: què passava amb l'àrab? Que potser no era aliè a l'Àfrica? I què passava amb el francès i l'anglès, que s'havien convertit en llengües africanes? I si un europeu escrivís sobre Europa en una llengua africana? I si... i si... i si... això o allò, excepte el problema principal: la dominació de les nostres llengües i cultures per part de l'Europa imperialista. En tot cas, no hi havia cap Fagunwa o Shaaban Robert o cap escriptor en llengües africanes per fer baixar el congrés dels reialmes de les abstraccions evasives. La pregunta no es va formular mai seriosament: allò que nosaltres escrivíem era literatura africana? Tot el terreny de la literatura i el seu públic, i, per consegüent, de la llengua com a determinant del públic nacional i de classe, no es va representar: el debat anava més sobre el contingut, els orígens racials o el lloc de residència de l'escriptor.

Es va assumir que l'anglès, com el francès i el portuguès, era la llengua natural de mediació literària i, fins i tot, política entre africans d'una mateixa nació i entre les nacions de l'Àfrica i d'altres continents. En alguns casos es va veure aquestes llengües europees com a capaces d'unificar els pobles africans enfront de les tendències divisives inherents en la multiplicitat de llengües africanes dins d'un mateix estat geogràfic. D'aquesta manera, Ezekiel Mphahlele més tard escriuria, en una carta al número 11 de la revista *Transition*, que l'anglès i el francès s'havien convertit en les llengües comunes amb què

presentar un front nacionalista contra els opressors blancs, i inclús «allà on l'home blanc ja s'ha retirat, com en els països independents, aquestes dues llengües són encara una força unificadora». ⁴ En l'esfera literària se les va veure sovint com allò que salvaria les llengües africanes d'elles mateixes. Al pròleg del llibre de Birago Diop *Les contes d'Amadou Koumba*, Sédar Senghor el lloa per fer servir el francès per rescatar l'esperit i l'estil de les faules i els contes africans antics. «Tanmateix, en reproduir-los en francès els renova amb un art que, tot i que respecta el geni de la llengua francesa, aquella llengua de la tendresa i l'honradesa, conserva al mateix temps totes les virtuts de les llengües negroafricanes.» ⁵ L'anglès, el francès i el por-

⁴ Aquest és un argument al qual sovint els portaveus del colonialisme donen suport. Es pot comparar el comentari de Mphahlele amb el de Geoffrey Moorhouse al *Manchester Guardian Weekly*, 15 de juliol del 1964, citat per Ali A. Mazrui i Michael Tidy a la seva obra *Nationalism and New States in Africa*, Londres, 1984.

«Als dos extrems de l'Àfrica, especialment a Ghana i a Nigèria, a Uganda i a Kenya, la propagació de l'educació ha conduït a una demanda creixent de l'anglès a l'educació primària. *Allò extraordinari és que l'anglès no ha estat rebutjat com a símbol del colonialisme; sinó que ha estat adoptat com a llengua políticament neutra més enllà dels retrets del tribalisme.* També és una proposta més atractiva a l'Àfrica que a l'Índia o a Malàisia perquè, si ens posem a comparar, pocs africans estan completament alfabetitzats en les llengües vernacles o, fins i tot, en les llengües de comunicació regionals, com el haussa i el suahili, que milions de persones parlen però que només milers les poden llegir i escriure.»

[Les cursives són meves.]

Que potser Moorhouse ens està dient que l'anglès és políticament neutral vis-a-vis de la confrontació de l'Àfrica amb el neocolonialisme? Ens està dient que ja el 1964 hi havia més africans alfabetitzats en llengües europees que en africanes? Que els africans no podrien, encara que aquest fos el cas, estar alfabetitzats en les seves pròpies llengües nacionals o regionals? De debò està el senyor Moorhouse travant la llengua dels africans?

⁵ El títol anglès és *Tales of Amadou Koumba*, publicat per Oxford University Press. La traducció a l'anglès d'aquest passatge, extret de l'edició parisenca de la revista *Présence Africaine*, me la va fer el Dr. Bachir Diagne a Bayreuth.

tuguès ens havien vingut a rescatar i vam acceptar aquest regal no sol·licitat amb agraïment. Així, el 1964, Chinua Achebe va dir en un discurs titulat «L'escriptor africà i la llengua anglesa»:

És just que un home abandoni la seva llengua materna per la d'un altre? Sembla una traïció espantosa i produeix un sentiment de culpa. Però per a mi no hi ha cap altra alternativa. M'han donat aquesta llengua i penso fer-la servir.⁶

Fixem-nos en la paradoxa: la possibilitat d'utilitzar llengües maternes provoca un to de lleugeresa en frases com «una traïció espantosa» o «un sentiment de culpa»; però la de fer servir llengües estrangeres produeix una acceptació rotunda i positiva, allò que el mateix Achebe, deu anys més tard, descriuria com aquesta «lògica fatalista sobre la posició irrefutable de l'anglès en la nostra literatura».⁷

El fet és que tots els que vam optar per llengües europees —els participants del congrés i tota la generació que els va seguir— vam acceptar la lògica fatalista en un grau més o menys elevat. Ens guiava, i l'única qüestió que ens preocupava era com fer que les llengües manllevades portessin el pes de la nostra experiència africana mitjançant, per exemple, la implantació de proverbis i d'altres peculiaritats del discurs oral i del folklore de l'Àfrica. Pel que

⁶ L'article forma part ara de la col·lecció d'assaigs d'Achebe: *Morning Yet on Creation Day*, Londres, 1975.

⁷ A la introducció de *Morning Yet on Creation Day* Achebe pren òbviament una posició més crítica que la que tenia el 1964. La frase és apta per a tota una generació sencera d'escriptors africans, la nostra.